

SANNE VAN DEN BREEMER EN ROBERT WINKEL

INCLUDED
ARCHITECTUUR ALS MIDDEL VOOR EEN
NIEUWE TOEKOMST/ARCHITECTURE AS
A MEANS FOR A NEW FUTURE

Rotterdam (naio10 uitgevers/Mei architects and planners) 2023, 384 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789462086142, € 49,95

URI GILAD, ANNUSKA PRONKHORST EN
 JAN PETER WINGENDER (RED.)

ARCHITECTURE REPURPOSED
OFFICE WINHOV

Rotterdam (naio10 uitgevers) 2024, 192 pp.,
 ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789463088719, € 39,95

Bij zijn aantreden als hoogleraar Restauratie aan de TU Delft, in 2006, voorspelde Jo Coenen dat de meerderheid van de opdrachten in zijn vakgebied betrekking zou gaan hebben op het bestaande, architectuur, wegen, landschappen en cetera: 'transformatie wordt dé opgave voor de toekomst' (*De kunst van de versmel-*

ting/The art of blending). Hij vermoedde dat tweederde van de bouwopgaven zou gaan bestaan uit transformatieopgaven op alle schaalniveaus en stelde dat de kloof tussen nieuwbouw en restauratie moest worden overbrugd. Voor Coenen waren dit redenen om het vakgebied te verbreden met een nieuwe aanpak in on-

derwijs en onderzoek en een bredere oriëntatie op de vragen uit de praktijk. Hij noemde dit de ‘kunst van de versmelting’, van gelaagdheid, van passendheid, van ‘levend hergebruik’ en, ook toen al, van duurzaam vernieuwen. Veel van zijn collega’s hebben zich intussen toegelegd op transformatie, op het overbruggen van de kloof tussen nieuwbouw en restauratie.

Twee recente publicaties, *Included* van Mei architects and planners en *Architecture Repurposed* van Office Winhov, laten zien hoe deze architecten zich verhouden tot de bestaande architectuur, én wat dit kan betekenen voor het brede veld van erfgoed.

Included is een opvallend en kleurrijk boek, herkenbaar het werk van het Rotterdamse grafisch ontwerp-bureau 75B. Aan de binnenzijde van het omslag staat een leeswijzer, die eindigt met de wens van Mei architects and planners om met *Included* aan te zetten tot het overdenken van de ontwerp-opgave van deze eeuw (nieuwbouw én transformatie) en mensen te inspireren om hiernaar te handelen. Hierna kunnen we aan de slag, bijvoorbeeld in de volgorde van de drie delen waaruit het boek bestaat: ‘Leitmotiven’, ‘Projects’ en ‘Techniques’. Maar er zijn nog veel meer lagen en invalshoeken die door het boek worden geregen en met horizontale en verticale, gekleurde banden als tabbladen zijn gemarkeerd in teksten, bijschriften en citaten. Ze zijn ook afgedrukt op het omslag, horizontaal: ‘context’, ‘community’, ‘flexibility’, ‘newvalues’ en ‘aesthetics’, en verticaal: ‘open’, ‘reflect’, ‘encounter’, ‘engineering’, ‘let go’, ‘proof’, ‘programme’, ‘reach out’ en ‘wonder’. Daarmee fungeert het omslag als vanzelf ook als handige steun of ingang voor lezen en zoeken.

In het eerste deel worden de vijf horizontaal gemarkeerde thema’s, de leitmotiven, op een originele manier geïntroduceerd, namelijk in vraaggesprekken met vijf experts. Deze experts krijgen veel aandacht, wat helaas wat afleidt van de eigenlijke hoofdrolspelers, de drie partners van het bureau: Robert Winkel, Michiel van Loon en Robert Platje. Uit de gesprekken komt duidelijk naar voren dat Mei architects and planners sinds de oprichting in 2003 veel aandacht heeft voor de veranderende samenleving, nieuwe maatschappelijke waarden en vormen van samenleven, en daar in ontwerpen met flexibiliteit en aandacht voor details, techniek, vakmanschap en ornamentiek op reageert. Dit deel is als inleiding misschien wat lang, het kan dan ook goed als laatste worden gelezen.

De volgende twee delen vormen de kern van het boek. Hierin worden projecten en *techniques* gepresenteerd, waarbij de laatste weer zijn onderverdeeld in de eerdergenoemde verticaal gemarkeerde begrippen, die ik zou willen vertalen als ontwerphoudingen en -aanpak. Hier wringt de toegepaste tweetaligheid van het boek. Passend bij de context waarin Mei architects and planners werkt, is het boek geschreven in Nederlands en Engels. Maar de twee talen zijn, wellicht opzettelijk,

niet door het hele boek consequent doorgevoerd, waardoor er voor veel woorden, begrippen en bijschriften, zelfs de titel, alleen de Engelse variant wordt gebruikt. Misschien gebruikelijk in de architectenwereld, maar als je ook de aannemer, alle toekomstige bewoners en gebruikers, ‘*placemakers*’, monumentenzorgers en andere leden van de ‘*community*’ wilt aanspreken, is het toch beter om overal ook goede Nederlandse woorden te gebruiken. Voor een prachtig Mei-woord als ‘mijmerbeugels’ bijvoorbeeld – beugels in de glazen balkonhekken van Fenix I, waar bewoners kunnen staan mijmeren – is immers ook een goed Engels woord gevonden.

Fenix I op het Rotterdamse Katendrecht is een van de vele transformatieprojecten van Mei architects and planners. Op het eerste gezicht lijkt het grote volume boven op de monumentale loodsen de schaal daarvan volledig teniet te doen. Maar bij nader inzien sluit het nieuwe geheel goed aan bij de context van zowel de loodsen, het havenbekken als bij de achterliggende woonwijk. Het resultaat is een multifunctioneel complex, dat de monumentale onderbouw in zijn waarde laat. In het complex zijn veel ruimtes en plekken waar bewoners en gebruikers elkaar kunnen ontmoeten en waar gezamenlijke activiteiten kunnen worden ontwikkeld. Dat gegeven, je zou het misschien zelfs een leitmotiv kunnen noemen, komt ook bij veel andere (transformatie)projecten terug, zoals bij het Goudse kaaspakhuis, het Kabeldistrict in Delft en het Jobsveem en de Schiecentrale 4B, beide in Rotterdam. Het tekent de ingrepen van dit bureau, die goed aansluiten bij op de karakteristieken van de bestaande (al dan niet monumentale) architectuur. Wie meer wil weten over historische kenmerken, specifieke materialen en technieken en de essenties van de ontwerpen kan terecht in het derde deel. Dit deel laat de volle breedte en betekenis van het werk van Mei architects and planners zien. Het is waarschijnlijk ook het deel waarin lezers het vaakst zullen terugbladeren. *Included* biedt een frisse blik op omgang met bestaande architectuur en kan onderzoekers, studenten en anderen zeker inspireren tot het overdenken van het ontwerpen met erfgoed.

Architecture Repurposed, een recente publicatie van Office Winhov, is van een heel ander kaliber, minder vol en volledig gewijd aan de transformatie van bestaande architectuur. Het Engelstalige boek is mooi en ruim vormgegeven door Karen Willey en toont in prachtige foto’s en tekeningen zeven belangrijke projecten van het bureau uit het laatste decennium. De opmaak lijkt een contrast met het ingetogen karakter van de architectuur van Office Winhov, maar geeft de bescheiden ingrepen en zorgvuldige details juist alle aandacht. Informatie over de zeven projecten, het Nationaal Holocaustmuseum (Amsterdam), het Pil-lows Hotel Maurits at the Park (Amsterdam), het stad-

huis van Leiden, het KNAW-gebouw (Amsterdam), het stadhuis van Den Helder, het voormalige warenhuis Vroom & Dreesmann in Amsterdam en de flagshipstore Bucherer (Zürich), wordt voorafgegaan door een introductie van architectuurhistoricus Annuska Pronkhorst en een essay van Jan Peter Wingender, een van de oprichters en partner van Office Winhov.

Architecture Repurposed is een eenvoudige en directe titel, waaruit je zou kunnen afleiden dat het boek alleen gaat over de transformatie- of herbestemmingsprojecten van het bureau. Maar Office Winhov heeft hogere ambities: 'In this book, we reflect on our working methods and the underlying principles in reusing buildings, and our ongoing research into repurpose in architecture.' Door de relatie die ontstaat tussen de bestaande architectuur en de nieuwe toevoegingen geven deze elkaar betekenis: 'architecture repurposed'. Er ontstaat een 'nieuw, origineel en authentiek' gebouw, aldus Wingender in de epiloog.

Het boek start vanuit het historisch perspectief en de houding van architecten ten aanzien van bestaande architectuur en erfgoed. Het is opmerkelijk, en anno 2024 eigenlijk overbodig, dat in de tekst nog zoveel aandacht is voor het Charter van Venetië (1964) en de traditionele tegenstelling tussen restauratie, het zorgvuldig conserveren van bestaande monumenten, en het contrastrijk en afleesbaar toevoegen van het nieuwe. Maar het kan worden gezien als contextuele schets van waaruit de specifieke aanpak en methode van Office Winhov worden geïntroduceerd – door Wingender de analoge methode genoemd. Geïnspireerd door het werk van beroemde voorgangers als Edwin Lutyns, Hans Dölgast, Gunnar Asplund, Josef Wiedemann en Carlo Scarpa probeert Office Winhov de bestaande architectuur te begrijpen en te interpreteren, waar-

door oud en nieuw niet zozeer contrasteren, maar juist 'analoog aan elkaar' een nieuw geheel gaan vormen. Gebouwen worden daardoor niet reversibel, maar irreversibel veranderd, en niet (alleen) geconserveerd, maar getransformeerd voor toekomstig gebruik: 'architecture repurposed'. Daardoor lijken toch behoorlijke ingrepen, zoals bijvoorbeeld in de gebouwen voor het Pillows Hotel en het Holocaustmuseum en in de stadhuizen van Leiden en Den Helder natuurlijke voortzettingen van de bestaande architectuur. Pas bij nader inzien, en vooral in details en materiaalgebruik, is het handschrift van Office Winhov in aansluiting op de bestaande architectuur duidelijk te herkennen.

In de zeven hoofdstukken over de projecten is naast de verklarende tekst en de foto's een grote rol weggelegd voor de tekeningen. Tekenen is ook een belangrijke methode van onderzoek van het bureau, op architectuuropleidingen ook bekend als 'research by design'. Voor de tekeningen in het boek is de zogenaamde 'yellow-red'-techniek gebruikt, ontleend aan Martin Boesch (Architectuurbiennale Venetië 2018). Zwarte lijnen laten de bestaande architectuur zien, geel wat is verwijderd en rood wat is toegevoegd. Zwart, geel en rood laten in één tekening, zowel tweedimensionaal als driedimensionaal, het nieuwe origineel op een zeer inzichtelijke wijze zien. Ze zouden bij de bestudering van erfgoed heel goed als pendant kunnen worden gebruikt van de geel-groen-blauwe tekeningen die we kennen uit bouwhistorische rapporten. Daarmee is deze publicatie een mooi voorbeeld van de nieuwe aanpak in de ontwerppraktijk en voor onderwijs en onderzoek die Coenen een kleine twintig jaar geleden al ambieerde.

MARIE-THÉRÈSE VAN THOOR